

Ivo Antič

VALVASOR »ZA DANAŠNJO RABO«

Ob jubilejih se zastavlja vprašanje o njihovi smiselnosti, o njihovem »globljem pomenu«, o njihovi simptomatnosti v času zaokrožitve. Če jubilej ne omogoča tehtnejše »aktualizacije« ustreznega fenomena, je njegova vrednost omejena na skromnost formalizma (ki pa sicer tudi sam »kot tak« nikoli ni brez določenega »interesa«).

Ob 300-letnici smrti znamenitega »kranjskega polihistorja« (po Reisu) Janeza Vajkarda Valvasorja – čigar polno ime se »originalno« glasi Johann Weikhard Freiherr von Valvasor – se ni bati, da bi bil ta jubilej, ki se skoraj pokriva s 400-letnico bitke pri Sisku (je v tem kaj »simbolike«?), v vseh svojih razsežnostih zgolj »gola formalnost« nekega muzejskega obletničarstva. Gre namreč za takó markantno osebnost na križišču prelomnega časa med protireformacijo in začetki t. i. razsvetljenstva (racionalizma) ter za tako pomembnega delavca na specifičnem kulturnem področju, da se nekatere aktualnejše »vzporednice« ponujajo kar same od sebe. V tem smislu so dovolj zgovorna nekatera dejstva, ki naj jih nakaže pričujoči zapis.

Zagon določenega skupinskega interesa prej ali slej izpostavi (četudi ne vselej povsem zavestno) reprezentančnega posameznika; taki »izbranci« niso brez simboličnih razsežnosti. Kaže se torej linija *Trubar–Hren–Valvasor–Zois–Prešeren* kot razvojna shema reprezentančnih točk starejše slovenske kulturne zgodovine (pravza-prav »predzgodovine«, ker se pravo literarno življenje širše razmahne šele v poprešernovskem obdobju, se pravi v drugi polovici 19. stol.). Po pionirskih protestantih s Trubarjem na čelu in po protireformacijski dejavnosti pod vodstvom škofa Hrena predstavlja Valvasor s svojimi sodelavci na Bogenšperku najvišji vzpon tvorne kulturne zavesti na Slovenskem do razsvetljskega literarnega preroda s Zoisovim krogom kot predhodnikom Prešernovih »romantikov«. S približno ducatom del, ki jih je izdal, je Valvasor začetnik slovenske historiografije, geografije in etnologije, saj ni bil le izdajatelj, marveč tudi urednik, raziskovalec in pisec (da je bil svetovni popotnik in vojščak, tukaj ostaja »ob strani«). Čeprav je pisal v nemščini, ima svoje trdno mesto v slovenski kulturni in literarni zgodovini; v slednji zlasti kot bogat vir podatkov in spodbud za mnoge literate (npr. Prešeren; *Krst*). Pri tem kaže omeniti, da je npr. Leibniz, Valvasorjev sodobnik in velikan nemške filozofije in znanosti (»Aristotel 17. stol.«), svoja dela pisal v francoščini in latinščini, se pravi, da je na vprašanje tovrstne rabe jezika potrebno gledati v luči določene kontekstualne širine. Vsekakor pa je po svoje dovolj zgovorno tudi dejstvo, da uvod v Valvasorjevo *Slavo Vojv. Kranjske* predstavlja Sisentschellijeva poslanica, ki je prva tiskana slovenska posvetna pesem. Valvasor je poznal deželni ljudski jezik, zavedal se je njegovih zvez s širšim slovanstvom, z nemškimi je navajal tudi slovenske toponime. Seveda v letu dvajsetega ljubljanskega grafičnega bienala ne kaže spregledati Valvasorjevega

pomena tudi za slovensko likovno umetnost: zlasti kot iniciator in organizator je začetnik slovenske grafike in v tem okviru celo slikanice (ali »stripa«). V tem smislu je pomembna zlasti prva Valvasorjeva publikacija, t. i. *Pasijonska knjižica* (1679), za katero je slike narisal Johann Wirix in bakroreze izdelal Andrej Trost, predstavlja pa fabulativen niz podob Kristusovega trpljenja in križanja, se pravi, da gre za nekakšno starejšo obliko »stripa brez besed«.

Valvasor »za današnjo rabo« pa se kaže predvsem v naslednjih treh delih: *Metamorfoze* (po Ovidiju, 1680), *Prizorišče človeške smrti* (1682) in *Slava Vojvodine Kranjske* (1689). Prvi dve knjigi sta podobni *Pasijonski knjižici*: obe sta namreč »slikanici« z reduciranim spremnim besedilom. *Metamorfoze* obsegajo 96 bakrorezov, ki ilustrirajo prizore iz znamenitega Ovidijevega pregleda antične mitologije; ob teh podobah so kratke latinske razlage in nemški rimani dvostihi. Ovidijeve *Metamorfoze* so kot bogat vir ustvarjalnih spodbud skozi stoletja veljale za »biblijo slikarjev« in »biblijo pesnikov«. Ne glede na to, kdo je bil avtor risb in verzov, je Valvasorjeva publikacija *Metamorfoz* danes zanimiva kot »stripski« spoj grafike in pesništva (četudi le v smislu preprostega stihotvorstva). Posebno zanimiva pa se zdi v »psihološkem« smislu, namreč kot značilen primer likovno-literarne problematike, ki se je, po vsem sodeč, Valvasorju kazala vredna vsega ustvarjalnega in organizatorskega truda. Na podlagi tega je mogoče sklepati, da so Ovidijeve *Metamorfoze* določeno, gotovo ne neznatno vlogo odigrale tudi pri zaokrožanju Valvasorjevega »svetovnega nazora«. Originalne Ovidijeve *Metamorfoze*, ki stojijo za Valvasorjevo »stripsko« priredbo, so niz številnih (ok. 230) krajših zgodb, ki se – napisane v heksametrih – prelivajo med sabo in zajemajo »zgodovino sveta« od kozmičnih začetkov do preobrazbe Julija Cezarja v bleščeč komet. Pri koncu *Metamorfoz* Ovidij izrecno poudarja svoje »dialektično« videnje resničnosti: kako se vse spreminja, a nič ne propade; kako se vse z vsem pretaka in preobraža, kako si duša nadeva različna telesa in iz zveri prehaja v človeka ter spet nazaj, duh nima stalne oblike in vendar je zmeraj isti... Prav v luči te ovidijske vseplošne flukturnosti in variabilnosti se nakazuje tudi aktualnejša pomenljivost Valvasorjevih *Metamorfoz*.

Prizorišče človeške smrti je potemtakem videti kot logično nadaljevanje: za vse, kar biva, je smrt ključna točka vseh preobrazb, kakršne razkriva rimski pesnik v razvojnem dogajanju sveta (vrsta najbolj znanih zgodb v Ovidijevih *Metamorfozah* tako ali drugače govori o smrti: Faeton, Narcis, Piram in Tisba, Nioba, Dedal in Ikar, Orfej in Evridika, Ciparis, Orfejeva smrt...), še posebno je seveda smrt usodna za človeka, za njegov pogled na svet, za njegovo izkustvo življenja. *Prizorišče* je Valvasorjeva zadnja umetnostna publikacija, njegova zadnja grafična slikanica. Knjiga je sestavljena iz treh delov: *Mrtvaški ples*, *Različne vrste smrti* in *Muke pogubljenih*. Vsako sliko spremljajo verzi v latinskem in nemškem jeziku, vrh tega pa tudi citati iz Biblije. Avtor nemških verzov je po mnenju strokovnjakov najverjetneje Valvasor, pri latinskih pa je najbrž sodeloval hrvaški plemič Pavel Ritter Vitezović, ki je dve leti bival pri Valvasorju na Bogenšperku in je napisal tudi uvodno latinsko pesem v *Prizorišču*. Prvi del je grafična priredba po *Mrtvaškem plesu* Hansa Holbeina ml., slikarja nemške renesanse iz prve pol. 16. stol., podobe za drugi in tretji del pa je izvirno narisal Janez Koch, novomeški slikar in Valvasorjev sodelavec (bakrorezec je bil A. Trost). Emilijan Cevc v spremni besedi k izdaji *Prizorišča* iz leta 1969 pravi: »Tako se nam Valvasorjeva trilogija smrti, umiranja in pekla izkaže kot prava baročna tragedija v treh dejanjih, kot resničen »teater«, v katerem zveni poleg včasih kar drastičnega izraza tudi za čas značilno tragično občutje življenja. Pognala je iz sorodnega duha kot pasijonske igre...« (cit. str. 304). Isti avtor v zvezi z drugim delom *Prizorišča* ugotavlja: »Torej čudna zbirka

čudnih smrti, bolj strahotna kot poučna...» (cit. ibid. str. 300). Za drastičnost izraza v *Prizorišču* je dober primer predstavitev smrti heretičnega duhovnika Arija iz Aleksandrije (4. stol.); dušo izpušča med opravljanjem velike potrebe, v verzem komentarju pa je tudi naslednja »poetična« izjava: »Z blatom njegova odšla je duša v smrdljivo kloako.« (cit. ibid. str. 136). Morda je ta Kochova risba celó nekakšno »rojstvo« slovenske karikature...

Ker je klasična dramaturgija za tragedijo predpisovala pet dejanj in za komedijo tri dejanja, se Valvasorjevo *Prizorišče*, ki je »tragedija v treh dejanjih«, tudi v tem smislu kaže kot nekakšna tragikomedija. Drastično groteskni elementi znotraj tragičnega dogajanja in vizija sveta kot »mrtvaškega teatra« niso le srednjeveška dediščina, marveč evocirajo tudi shakespearsko gledališče (na pročelju gledališča, v katerem je deloval Shakespeare, je bil napis: Totus mundus agit histrionem – Ves svet igra; med dolgoletnim potepanjem po Evropi je Valvasor menda prišel tudi v Anglijo). Čeprav Valvasorjeva formalno sicer korektna verzifikacija ne premore višjih pesniških razsežnosti, je vendarle pomembna, in to predvsem po svoji simptomatnosti, na podlagi katere je mogoče »rekonstruirati« avtorjevo slikovito (elementi baročne ekspresivnosti) »ideologijo«, ki jo v luči obravnavane trilogije (*Metamorfoze*, *Prizorišče*, *Slava*) povzemajo trije pojmi: menjave, smrt, domovina. Prva dva pojma v jeziku današnje fizike pomenita kaos in katastrofičnost, aktualnost Valvasorjevega krnjskega (slovenskega) in srednjeevropskega patriotizma pa je razvidna tako rekoč sama po sebi. V imenu tega patriotizma se je Valvasor kot vojaški strokovnjak vključeval v boje proti Turkom (zlasti na Hrvaškem, kamor je naposled zaradi dolgov prodal svojo knjižnico, saj na Kranjskem nihče ni maral zanjo), v istem imenu je tudi vse svoje sile posvetil kulturnemu napredku domovine in njeni predstavitvi v svetu, saj jo je tako rekoč »kolumbovsko« odkril za Evropo, kar seveda velja zlasti za njegovo monumentalno »enciklopedijo« *Slava Vojvodine Kranjske*. Sploh se Valvasorjev patriotizem zdi nadvse zanimiv: pripadal je plemstvu, ki je bilo večinoma tujerodno (po očetu je bil italijanskega, po materi, potomki Adama Ravbarja, zmagovalca nad Turki pri Sisku, pa nemškega porekla), a je za domovino deloval naravnost fanatično do premoženjskega in fizičnega zloma (umrl je v skromni meščanski hiši v Krškem, se pravi v mestu protestantskih pionirjev slovenske kulture, prim. Bohorič, Dalmatin). Bil je torej eden od velikih »samozaložnikov« (prim. Trubar, Prešeren), ki so utemeljili slovensko kulturo in literaturo. Hkrati se Valvasorjev patriotizem danes kaže tudi zgodovinsko in narodnostno realističen (tudi v tem je določena podobnost s Trubarjem in Prešernom), saj ga ni zanašalo ne v »panslovanstvo« ne v vsehrvaško »jugoslovanstvo«, kar se je sicer pripetilo njegovima hrvaškima sodobnikoma, še bolj tragičnima velikanoma učenosti Križaniću in Vitezoviću. Ob slednjima je treba v zvezi z Valvasorjem omeniti še tretjega Hrvata, namreč Krležo, čigar stoletnica rojstva se dopolnjuje prav v letu 300-letnice Valvasorjeve smrti, 400-letnice bitke pri Sisku in 500-letnice bitke na Krbavi (turško uničenje hrv. plemstva). Krleževe *Balade Petrice Kerempuha* (prva izdaja v Ljubljani 1936) s svojim arhaičnim jezikom iz »valvasorskih časov« izražajo pravzaprav isto baročno tragikomično vizijo sveta kot Valvasorjevo *Prizorišče*. In kot so grafike prvega dela *Prizorišča* posnete po Holbeinovem *Mrtvaškem plesu*, so s primerki iz njegovega *Alfabeta mrtvaškega plesa* opremljene tudi *Balade*, ki so danes, glede na to, kar se dogaja v vojni na Hrvaškem in v BiH, znova povsem aktualne. Holbeinov *Mrtvaški ples* je v knjižni obliki izšel v Lyonu leta 1538; tam so prvič izšle tudi Nostradamusove *Prerokbe* (1555), v Lyonu pa je Valvasor od 1670–72 študiral zgodovino, arheologijo, matematiko – pa tudi magijo in alkimijo. So »magično« aktualne tudi te zveze?